

Knud Prislavs - Nyborgs grundlægger

Af Preben Hahn-Thomsen

„Som nu en del af dens mandskab (den jyske søleding) nok så sorgløst sejlede inde under Fyns kyster, mødte de sønden for øen nogle vikinger tæt ved den by, Knud, Prislavs søn har anlagt, og undså sig ikke ved fejgt at fly i land og lade skibene i stikken“. Med disse ord indfører *Saxo Grammaticus*¹⁾ Nyborg i Danmarkshistorien og nævner også navnet på den mand, byen ærer som sin grundlægger.

Vi er i året 1176 „efter Herrens byrd“, og de omtalte jyder var på vej hjem fra vinterens vagttjeneste under Rügen. Overfaldet krævede en eksemplarisk afstraffelse, talrige krigsskibe under *Absalons* kommando afsøgte Fyns kyst og fandt de plyndrede skibes sørgelige rester „i en afsides vrå mellem øerne“; men hævntogtet synes at være endt resultatløst. Med „øerne“ er sagtens tænkt på øerne i det sydfynske arkipelag, så vi kan jo tænke os, at jyderne oprindeligt har villet stå gennem Storebælt, og at kampen er trukket sydover, fra den begyndte „tæt ved den by, Knud, Prislavs søn har anlagt“. Da skibsskrogene således bliver fundet syd for Fyn, har Sakse ment, at dette var jydernes sejlroute; men jyder, der fra Rügen sejler hjem „sønden for“ Fyn, kommer ikke forbi Nyborg!

I en beretning om *Simon*, Fyns syvende biskop, læser vi både Nyborgs latiniserede navn og navnet på byens grundlægger; det originale skrift er forlængst gået tabt, men lykkeligvis blev forinden af *Hamsfort*²⁾ taget en afskrift af det:

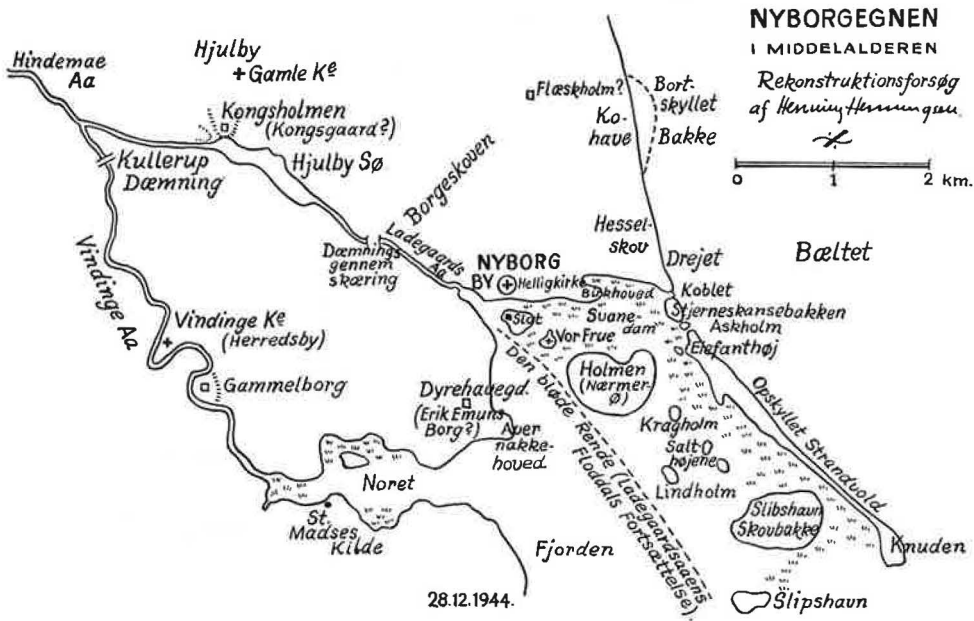
*Neoburgum, hoc Simone sedente, in Fionia a Canuto, Prebeslai Henetum Principis filio, condi coeptum*³⁾ – (Mens denne Simon sad

(på Odense bispestol), byggedes af Knud, Venderens fyrste, Prislavs søn (videre på) det påbegyndte værk, Nyborg på Fyn.)

Et langt senere skrift bringer årstallet for byens grundlæggelse, 1170. Kilden til denne angivelse har ikke kunnet opspores, men tallet *kan* i hvert fald bero på en rigtig tradition fra Middelalderen, og vi må da, når Middelalderens tidsforskydning tages i betragtning, sætte Nyborgs grundlæggelse til 1171. Sakse taler desuden om en fuldbyrdet kendsgerning, når han i forbindelse med år 1176 nævner „den by (oppidum), Knud, Prislavs søn har anlagt“:

*Kanutus filius Prebislai, principis Slavorum, dynasta sive regulus Neoburgum condit 1170.*⁴⁾ – (Slavernes fyrste, Prislavs søn, Knud (selv) småkonge eller prins anlagde Nyborg 1170.)

Som byggeplads for den borg, i hvis ly byen voksede frem, valgte Knud Prislavsøn den inderste holm i Nyborg fjord, et strategisk genialt sted. 2 gange før havde man søgt at befæste stedet – begge gange havde det været utilstrækkeligt: *Erik Emunes* borg på Avernakke var vistnok en privatfæstning, og den blev kort efter ødelagt af hans inderligt usympatiske bror, Harald Kesja;⁵⁾ men *Svend Grathes* „Gammelborg“ ved Vindingeåens udløb synes virkeligt at have været et forsøg på at aflåse Storebælts vesterrende for vendiske sørøvere. Desværre lå den for afsides; det tog lang tid at nå ud i bæltet, ved visse vindretninger har det været umuligt. Den „Ny Borg“ var dækket af halvøen Knudshoved,⁶⁾ men havde alligevel god forbindelse med Storebælt. Og skulle fjenden vise sig overmægtig, kunne man ad „Den bløde Rende“, den smeltevandskløft fra Istiden, som stadig danner indsejlingen til Nyborg, hurtigt nå ind under borgens beskyttelse; men „Den bløde Rende“ er smal, og en forfølger uden lods ville uvægerligt løbe på grund i den lavvandede indervig. Mod land hindrede mose- og sumpstrækninger al færdsel med tunge krigsmaskiner, og fra de nærmeste faste banker,

hvor nu sygehuset og den katolske kirke ligger, kunne intet bli-dekast nå borgen – eller snarere borgtårnet, thi denne central-fæstning blev altid bygget først.⁷⁾

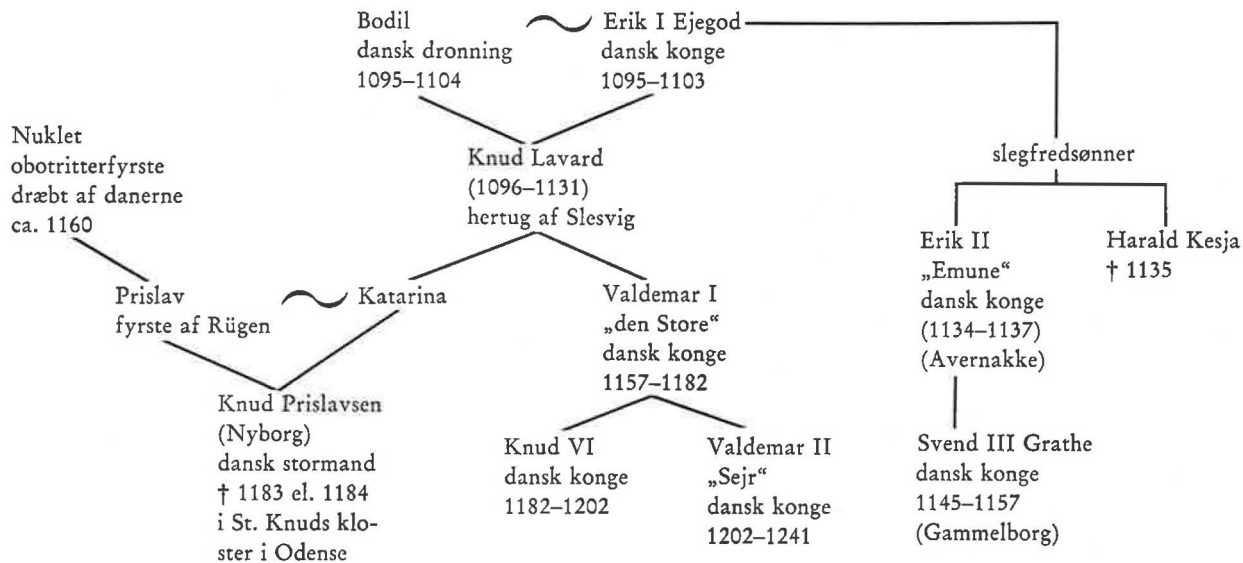
Barfreden eller Donjon'en lå oprindeligt centralt i borgen, et svært midtertårn, næsten et udhulet teglstensbjerg, der var forbeholdt herskabet – ordets latinske udspiring „Dominium“ betyder „herskabshus“. Bogstaveligt talt hver kvadratcentimeter var indrettet til forsvar, og bortset fra den tryghed, tårnet bød, må det have været ganske uudholdeligt at bo i. Ved Nyborg slot ser vi derfor for vistnok første gang i Danmark, at barfreden rykkes ud i slottets periferi; det er stadig centralfortet, men til beboelse tjener det ikke, det står skildvagt ved borgporten, som ingen fjende kan nærme sig uden at udsættes for en regn af pile og armbrøstbolte fra tinderne. Det er derfor med rette, når den torso, der står tilbage af Nyborg slots barfred, kaldes „Knudstårnet“. Om Knud Prislavsen også påbegyndte ringmuren, er uvist; usandsynligt er det, at

han byggede „pallatiet“ overfor barfreden; men allerede dennes dimensioner viser, at han tænkte i store baner: 16 m i kvadrat målte hans tårn ved grunden, kun én gang senere blev det overgået – af Manteltårnet på bispeborgen Hammershus. Men selvom Knud således kun har påbegyndt borgen, vil dette være tilstrækkeligt til at regne ham for Nyborgs grundlægger. Vel har der utvivlsomt allerede ligget en samling huse fra Arilds tid; det forhold, at Storebælt er smallest her, må have fremtvunget det nødvendige til færgetrafikken. Men med Nyborg- og Sprogøtårnenes fremvækst var man sikret mod fremtidig vendisk strandhugst; og Knud var en rig mand med stort folkehold, så hans ankomst har sat yderligere skub i det lille samfund på Helletoften. Hvem var så denne danske stormand?

Han var kun halvt dansk. Hans bedstefar, *Nuklet* var obotritterfyrste, en ram hedning, der jog sin søn, *Prislav* bort, da denne viste interesse for Kristendommen; så gik Prislav over til danerne og blev til sidst gift med *Knud Lavards* datter, *Katarina*. Navnene på deres sønner, *Knud* og *Valdemar*, viser tilknytningen til det danske kongehus, og Sakse skildrer Prislav som en vældig helt og krigsmand. Vendernes følelser for ham har formentlig været lidt anderledes.

Allerede i en ung alder fik Knud Lolland som len, han var jo selv halv vender, og „Sydhavsøernes“ befolkning var dengang stærkt blandet; endnu vidner endelsen „-itze“ på mange bynavne om den slaviske invasion. Men da han efter sejren ved Stettin 1175 blev tilbudt kommandoen over den danske flåde, der skulle overvintre, sagde han blankt nej. Iflg. Saksens fremstilling, der som så ofte er tydeligt tendentiøs, var det af misundelse og – måske – fejhed; men Knud havde jo ikke de mange personlige opgør, som Prislav utvivlsomt har haft, og var derfor knap så nidkær som sin far.

Vi ved intet yderligere om Knuds færd i Nyborg, dog skal han iflg. en tradition have bygget stedets første kirke; det er ikke usandsynligt, men beviserne mangler.⁸⁾ Men omkring 1183 må hans hel-

Knud Prislavsens stamtavle:

bred have været svigtende, for han gjorde testamente og valgte sig endog gravsted foran gudsmoderalteret i Odense domkirke. Også disse dokumenter er tabt; men heldigvis fik *Hamsfort* forinden taget et afskrift af domkirkens eksemplar, der var underhængt Knuds-seglet og et segl, *Hamsfort* beskriver således:

„På forsiden ses en rytter, som med højre hånd holder et sværd over sit hoved, med venstre fører et skjold foran sig og med omskriften: „Knud, fyrst Prislavs søns segl“. På kontrasigilet en kronet løve uden indskrift.

Ifølge testamentet indtræder Knud i benediktinerordnen ved Sct. Knuds kirke og tilskøder som sjælegave denne sine godser på Als. Dokumentet blev sandsynligvis udstedt i Odense, men kan for så vidt også godt være affattet på Nyborg, som præsten i Hesselager – han hed *Robert* – figurerer i den lange række vidner.⁹⁾ Længe kom Knud ikke til at leve blandt St. Bents sønner; allerede samme år døde han¹⁰⁾ og Nyborg overgik i kronens eje:

„ – & *Neoburgi, subscripsit testamente Canuti, Prebeslai Henetum, Principis filii; qui paulo post obiit, sepultus in Basilica Canutia Otthoniae*¹¹⁾ – – (– og Nyborg (blev) afskrevet ved Knuds, Slavernes fyrste Prislavs testamente (han) som snart efter døde, begravet i Odense knudskirke –).

Sandsynligvis var Knud Prislavsen ugift, testamentet omtaler ingen arvinger i nedadstigende linie, og den omstændighed, at han hele livet beholdt sit patronymikon, tyder også derpå. Det kan derfor ikke undre, at adskillige ønskede arv efter denne „man of property“, hvor det mest kuriøse er et brev fra abbed *Stephanus* i Sainte-Geneviève-klosteret; det er skrevet i Paris ved den tid, da odense-testamentet trådte i kraft:

Det var på én gang et kondolence- og et tiggerbrev: Knuds bror, *Valdemar* „en håbefuld ung mand“ er død og er blevet begravet i klosterkirken, hvor der læses sjælemesser for ham som for én af brødrene. Da nu Knuds hedenske – omend tapre – forfædre har af-

brændt denne kirke, beder abbeden ham give overbringeren, kannik G., et bidrag til den ny kirkes blytag. Abbed Stephanus – eller Étienne – var i øvrigt en fremragende kulturpersonlighed, ven med den senere kanoniserede abbed *Vilhelm af Æbelholt*, der selv var udgået fra Sainte Geneviève, og som ikke gav Étienne noget efter i kulturiver; deres korrespondance, der delvis er bevaret, viser hyppig gaveudveksling – i øvrigt til stor gavn for Danmark.¹²⁾

Brevet er som nævnt „sine anno“, men sandsynligheden taler for, at det ikke nåede Knud Prislavsen før hans død. *Subm*, der har oversat og kommenteret det,¹³⁾ har imidlertid kendt endnu et brev fra Étienne; det er stilet til kong *Knud VI*, der jo var fætter til afdøde *Valdemar Prislavsen*, og det er næsten magen til broderens: Også kongen opfordres til at yde bidrag til blytaget, også her omtales forfædrene som tapre og dygtige – men altså desværre hendinger, brevene er i det hele taget overstrømmende af venlighed – men kongens slutter med en opfordring til „at påminde sin beslægtede, den ædle mand Kanutus“ og hans bidrag. For egen regning tilføjer *Subm* lidt hånligt: „Saaledes kunde Munkene smigre og true“; men er det retfærdigt? En stor del af videnskaben og så at sige alle sociale foretagender lå dengang i den katolske kirkes hånd, selv i de pragtfulde kirker følte menigmand, at han havde et par aktier. Da Knud VI hos *Arnold af Lübeck*¹⁴⁾ beskrives som en from mand, der førte et eksemplarisk levned, tør vi nok regne med et dansk bidrag til blytaget, selvom det posthume brev til Knud Prislavsen er forblevet ubesvaret.

Også brevet titulerer Knud Prislavsen „den ædle mand“ (nobile viro), så det må betegnes som en tilsnigelse, når man ofte har sat hertugtitlen i forbindelse med hans navn; den havde sikkert i bekræftende fald også stået i hans seglomskrift. Årsagen kan være forveksling med morfaderen, Knud Lavard, der ændrede den ældre – for øvrigt langt smukkere – titel „Jarl“ til „Hertug“, men den kan også skyldes forveksling med den lidt yngre Knud, en frillesøn af Valdemar II Sejr, der blev hertug af Blekinge.

Og det blev kongen, der udbyggede Knud Prislavsens borg. Senest 1250 stod Nyborg færdigbygget i den skikkelse, slottet stort set bevarede Middelalderen ud: En ringmur med flankeringstårne omsluttende slotsbanken med „Knudstårnet“ som portvagt og vis-a-vis dette et „Pallatium“, et våningshus, hvis øvre sal kunne anvendes ved „danernes æts forhandling kaldet Danehof“¹⁵). Ikke noget wagnersk fantasislot, men i datiden en højst moderne fæstning, der endnu 300 år senere regnedes af helt europæisk format. Dens betydning i Middelalderen blev såre stor.

Knud Prislavsens primat som grundlægger af Nyborg har været betvivlet, idet der – i alt fald ikke endnu – er fundet murværk ældre end ca. 1200 i Knudstårnets 3 m tykke mure. Dette er kun én af de mange gåder, Nyborg slot ruger over, og den venter endnu på sin løsning. En udgravning af 3 ruinhobe mellem Helletoften og Ladegårdsåen 540 m fra slottets nordvesttårn, som Nationalmuseet foretog 1930,¹⁶) fremdrog ganske vist en teglovn af ældst kendte danske konstruktion; men ruinen, som var så medtaget, at den straks måtte overdækkes, kunne ikke tidsfæstes nøjagtigt. Den anden vanskelighed er tidligere tiders foragt for kildemateriale, når man først havde fået dettes ordlyd trykt; en foragt, som bl. a. har medført, at vi kun ejer de 4 sider „Angérsfragment“ af Saksen – eller hans sekretærs – manuskript, skønt vi i alt væsentligt kender hans krønikes indhold. Det har da også været fremhævet, at „først det 16. århundredes historikere ser Nyborg i den by, Sakse omtaler“. Derfor kunne traditionen jo godt være sand, og da det drejer sig om historikere som *Cornelius Hamsfort* og *Jacob Langebek*, har vi også al grund til at stole på referaterne – dog med den reservation, der gælder for størstedelen af vor middelalderhistorie: „Med alt overvejende sandsynlighed“.

NOTER

1. Saxo's Danmarks Krønike v. J. Olrik (Kbhv. 1925).
2. *Cornelius Hamsfort*, 1580–1627, apoteker i Odense, betydelig historiker, hvem vi kan takke for kendskab til talrige, nu forsvundne håndskrifter fra den danske middelalder. E. Dam.: *Odense Løve Apoteks Historie 1549–1903* (Od. 1903). Rimeligvis var slægten Hamsfort af hollandsk oprindelse (Amersfoot).
3. *Script. rer. Dan.* VII, 195. „Heneti“ egl. gr. Eneti, en thrakisk stamme; Tacitus bruger ordet til betegelse for beboerne i Nordgermanien, „Venderne“.
4. *Script.* IX, 1878.
5. Hal Koch i *Politikens Danmarkshistorie* III, 195–296. (Kbhv. 1963).
6. Halvøens navn har intet med byens grundlægger at gøre. Det synes afledet af „Knuden“, de store klitter, kyststrømmen har afsat, hvor den af fastlandsfoden drejes sydpå, og som danner halvøens hammerformede spids.
7. Aage Roussell: *Danmarks middelalderborge* (Kbhv. 1942) og Otto Norn: *Nyborg slot* (Kbhv. 1950).
8. Den lå, hvor nu sygehusets ældste overlægebolig er placeret, og den var viet „Alle helgen“, kaldtes „Hellekirke“. Navnet „Sankt Helge kirke“, der ses i forældede turistbrochurer, beror på en forveksling hermed.
9. – in. . . adversa parte videtur *eqques* dextra manu gladium supra caput tenens, sinistra scutum prae se ferens, addita inscriptio: S. (igillum) Canuti filii principis Prislai. (Hamsf. *Scriptores* I, 281.) Endv.: „Robertus, sacerdos heslagriensis“, mens den næsten enslydende beretning i *Mecklenburgisches Urkundenbuch* har: „R. sacerdos de Heselaker“ med tilføjelsen: „Hesselager ist ein Kirchdorf zwischen Nyborg und Sweaborg“, (M. Ub. I, 137 s. 132–33 Schwerin 1863).
10. Eller snarere eet år senere (Daugård: *Om de danske Klostre i Middelalderen*).
11. *Script.* VII, 220–21 & *Regesta* 54–59.
12. *Epistola*, in qua de morte Waldemari refert, sine anno (Rigsarkivet).
13. P. F. Suhm: *Historie af Danmark* VIII, 69–70.
14. Hal Koch i *Politikens Danmarkshistorie* III, 406. (Kbhv. 1963).
15. „... in parlamento generali Danorum, Dane hoff dicto“ (Valdemar IV Atterdags rigslov af 1. juli 1354).
16. Arne Nystrom: *Nationalmuseets undersøgelser* pr. 20. april 1930.